

eki tercih edilmiştir. İkinci teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli ekinin eksiltme oranı % 67'dir. Yani bu yapıda *eksiz belirli yükleme hâli* daha çok tercih edilmiştir:

15. [ol] tünētür [sening]tününgni kününg[**ni**] kiterip

(Karartır geceni gündüzünü götürüp)

16. [sening] tününg[**ni**] kiterip baz yaratur tanga

(Senin geceni götürüp yine aydınlatır tana.)

131. tiling[**ni**] bekte tutğil tişing sınmasun

(Dilini sıkı tut, dışın kırılmasın.)

135. sözüng[**ni**] boşlağ idma yığa tut tiling[**ni**]

(Sözünü boş bırakma sıkı (yasaklayıp) tut dilini)

154. keçür sen me umrüng[**ni**] könilik üze

(Geçir sen de ömrünü doğruluk üzerine)

169. katıg kizle razıng[**ni**] kişi bilmesün / 170. sözüngdin özüngke ökünç kelmesün

(İyi gizle sırrını kimse bilmesin, sözünden kendine pişmanlık gelmesin.)

353. uluğlukka tegseng yangılma özüng[**ni**] / 354. kalı kedseng atlas unıtma bözüng[**ni**]

(Ululuğa erersen kendini kaybetme, eğer atlas giysen bile bezini unutma.)

355. uluğ boldukungça tüzünrek bolup / 356. uluğka kiçigke sılığ kal [sening] sözüng[**ni**]

(Yüceldikçe alçak gönüllü olup büyüğe küçüğe sözünü güzel kullan.)

432. uyadıp birürler sarıngu bözüng[**ni**]

(Utanıp verirler sarınacak bezini.)

12. [sen] kel ottın [sening] özüng[**ni**] yul ölümdin önge

(Gel ateşten kendini kurtar ölümden önce)

13. yarattı ol [mening] uğanım [mening] tününg[**ni**] [mening]kündüzüng[**ni**]

(Yarattı Tanrım geceni gündüzünü)

181. bu dünya songında yürürmek neçe [er-ür+ol] / [turur] / 182. hasis nengdin ötrü

tip özüng[**ni**] küçe

(Bu dünya ardından yürürmek niyedir, hasis maldan ötürü diyerek kendini zorlar.)

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki sonrasındaki işaretli yükleme hâli kullanımına sadece bir örnekte rastlanmıştır.

501. eger bilse kaşgar tilin+ø her kişi / 502. bilür ol edibning ne kim aymış[**n**]

(Eğer bilse Kaşgar dilini her kişi, bilir o edibin ne söylediğini.)

İyelik eki ve yükleme hâlinin aynı örnek üzerinde işaretli olduğu sadece bir yapı tespit edilmiştir:

159. *resul erni otka yüzün atğuçı [neng] / 160. til [er-ür] / [turur] ol tidi yığ til[üingni] yul ottın yüzüing[ni]*

(Resul, kişiyi ataşe yüzükoyun atacak şey dildir dedi, dilini tut, koru ateşten yüzünü.)

Metinde yükleme hâli ekinin düşürülmesinde şairin üslup özellikleri ve şiirdeki ölçü kaygısı etkisi olmuştur. 2. teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli ekinin daha az tercih edilmesinde de bu önemli bir etkidir. Ayrıca şair ikinci şahıs ekindeki /ñ/ sesiyle yükleme hâli ekindeki /+nI/ seslerinin birlikte kullanımından doğacak söyleyiş güçlüğüne önüne geçmek için bu kullanımı pek tercih etmemiştir. Böylece bu söyleyişten doğacak ses itişmesi (tenafür / kakofoni) olayının önüne geçmiştir. Ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşan iki heceden biri dilde en az çaba ilkesi gereği düşürülmüş. Bu da hece düşmesine yol açmıştır (Karaağaç, 2012: s. 74).

2.1.2. İlgi Hâli Eki

İlgi hâli eki, ismin başka bir isimle münasebetini kuran, bir ismin kendinden sonra gelen isme tabi olduğunu gösteren şekildir. Eksiz ilgi hâlleri görünüş olarak yalın hâle benzerler. Söyleyişte belirtilmemiş olan ilgi hâli eki, derin yapıda kendini hissettirir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta anlam olarak Türkiye Türkçesindeki belirli isim tamlamasına karşılık gelen, ancak kuruluş olarak tamlayanının ilgi hâli eki almadığı yapılar mevcuttur. Döneminin dil özellikleri bakımından bir eksilti olarak düşünülemez bu yapılar günümüz Türkçesinin kurallarına göre yeniden anlamlandırıldığında kendini eksilti olarak göstermektedir. Metinde 19 tamlamada ilgi eki kullanılmamışken aynı yapıdaki 35 örnekte ilgi hâli eki kullanılmıştır. Türkiye Türkçesine sadece belirli isim tamlaması olarak aktarabildiğimiz isim tamlamalarının % 54'ünde ilgi hâli ekinin kullanılmadığı görülmektedir. Zamirlerin tamlayan olduğu durumlarda bir örnek dışında ilgi hâli eki hep kullanılmıştır:

2. *seniñ rahmetiñdin (senin rahmetinden)*

28. *anıñ medhi (onun methi)*

74. *anıñ yadı birle (onun yadıyla)*

203. *bu küin olar[nıng] minginge biri (bugün onların binde biri)*

Aynı söz dizimsel yapıda olmasına rağmen bazı örneklerde ilgi hâli eki kullanılmış bazı örneklerde ise kullanılmamıştır. Yazarın tercihi bunda etkili olduğu gibi ilgi hâli ekinin kullanım ve anlam özellikleri de bu durumu etkilemiştir. Aşağıdaki örneklerden ilk ikisinde ilgi eki kullanılmışken benzer özelliklere sahip olan üçüncü örnekte kullanılmamıştır:

152. *ikiñç yalğan erse ol erniñ tili (ikincisi yalan ise o kişinin dili)*

317. *köki körklüg erniñ huyı (aslı güzel kişinin huyı)*

133. sanıp sözlegen er[ning] sözi söz[ning] sağı [er-ür+ol] / [turur]

Atebetü'l-Hakâyık'ta ilgi eki işaretli olduğu hâlde bugünkü belirli isim tamlaması anlam özelliklerine sahip yapılar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

a. İyelik Eki Sonrasındaki İşaretsiz İlgi Hâli

59. aya [mening] şahım[ning] erdemlerin sanağan [kişi]

(Ey şahımın erdemlerini sayan kişi)

141. sefih er[ning] tili öz başı[ning] düşmanı [er-ür+ol] / [turur] / 142. tilindin töküldi telim er[ning] kanı

(Ahmak kişinin dili kendi başının düşmanıdır, dili yüzünden pek çok erin kanı döküldü.)

495. atası[ning] atı Mahmud-ı Yükneki [er-ür+ol] / [turur]

(Babasının adı Mahmud-ı Yüknekidir.)

b. Zamirler Sonrasındaki İşaretsiz İlgi Hâli

203. neçe alim erdi neçe feyleşuf / 204. kanı [er-ür+ol] / [turur] bu küin olar[ning] minginge biri

(Nice âlim nice filozof vardı, hani bugün onların binde biri.)

c. İyelik Eki Almamış İsimlerden Sonra Gelen İşaretsiz İlgi Hâli

Sev; eksiz belirtili ilgi hâlinin iyelik ekleri üzerine ilgi hâli getirilmediği zaman ortaya çıktığını ve bu tamlamalarda tamlayanın iyelik eki aldığından belirli sayılması gerektiğini ifade eder (Sev, 2007: 120). Sadece iyelik sonrasında eksiz ilgi hâli eki olabileceği görüşünden hareket ettiği için, verdiği örneklerde doğrudan isim gelmesi gereken eksiz ilgi hâlinde bahsetmez. Ancak Atebetü'l-Hakâyık'ta iyelik eki almamış isimlerden sonra gelen işaretli ilgi hâli oldukça yaygındır. Metindeki örneklerin en dikkat çekici tarafı ise ilgi ekini alması gereken isim unsurunun çoğunlukla sıfat tamlaması kuruluşunda olmasıdır. Bu örneklerde, **sıfatla belirtilen veya nitelenen tamlayan değerindeki isim** kendisinden sonra ilgi hâli almamıştır:

133. sanıp sözlegen er[ning] sözi söz[ning] sağı [er-ür+ol] / [turur]

(Düşünüp söyleyen erin sözü, sözün doğrusudur.)

141. sefih er[ning] tili öz başı[ning] düşmanı [er-ür+ol] / [turur] / 142. tilindin töküldi telim er[ning] kanı

(Ahmak kişinin dili kendi başının düşmanıdır, dili yüzünden pek çok erin kanı döküldü.)

257. bu budun[ning] talusu ağı er turur / 258. akılık şeref cah cemâl arturur

(Bu milletin iyisi cömert kişidir, cömertlik şeref, ikbal ve cemal arttırır.)

19. bu kudret[ning] idisi uluğ bir bayat [er-ür+ol] / [turur]

(Bu kudretin sahibi ulu bir Tanrı'dır.)

217. **bu ajun[ning]** ma körmekke körklüg [er-ür+ol] / [turur] taşu / 218. velikün [aning] içinde tümen na-hoşu [bar]

(Bu dünyanın dışı görünüşte güzeldir, lakin içinde binlerce nahoşluk vardır.)

255. tirip köngli todmaz **közi suq [bolgan] bahıl[ning]** / 256. kul [er-ür+ol] / [turur] ol malı anga erklig [er-ür] ol

(Yığmakla gözü doymaz gözü aç cimrinin, kuldur o, malı ona efendidir.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta bazı eksiz belirtili ilgi hâllerinin bugün Türkiye Türkçesinde eklenildiği yukarıda ifade edilmişti. Bu isim tamlaması kuruluşlarının bir bölümünde **tamlayan** genel veya belirsiz bir ismi karşılamaktadır:

106. **bilig[ning]** tatgın ay dost biliglig bilür

(Bilginin tadını ey dost bilgili bilir.)

113. biliglig kişi kör bilür iş[ning] ödin

(Bilgili kişi bak bilir işin doğrusunu.)

167. könilik tonın ked kodub eğrilik [kedim tonın] / 168. kedim ton[ning] talusu könilik tonı [er-ür+ol] / [turur]

(Doğruluk kıyafetini giy, bırakıp eğrilik [elbisesini], giyimin kıyafetin iyisi doğruluk kıyafetidir.)

130. **edebler[ning]** başı til küdezme [er-ür+ol] / [turur] tiyür

(Edeplerin başı diline sahip olmaktır, der.)

21. [sen] eşit emdi kaç söz+ø habib[ning] fazlındın

(İşit şimdi birkaç söz habibin faziletinden.)

443. hüner birle devlet[ning] birikmekliki / 444. bulunmaz kamuğ kızda ol kızrak [er-ür]+ol / [turur]

(Hüner ile talihin bir arada olması, bulunmaz bütün nadirden daha nadirdir.)²

2.1.3. Vasıta Hâli Eki

Vasıta hâli, eylemin hangi vasıtayla, ne sayesinde, ne kullanılarak yapıldığını gösterir. Karahanlı Türkçesinde genellikle /-n/ ekiyle oluşturulmuştur (Hacıeminoğlu, 2008: 31). *Atebetü'l-Hakâyık*'ta üç örnekte vasıta hâli anlamı eksiz sağlanmıştır:

77. **bezedim kitabı mevaiz mesel [-in / birle]** / 78. **bakıglı okıglı [kişi] asıg alsu tip**

(Bezedim kitabı öğütler ve mesellerle bakan okuyan faydalansın diye.)

465. **bitidim kitabı mevaiz mesel [-in / birle]**

(Yazdım bu kitabı öğüt ve nasihat ile.)

² Bu örneklerdeki yapılar "herhangi bir bilginin tadı, her işin doğrusu, bütün kıyafetlerin iyisi, bütün edeplerin başı" anlamlarında düşünülebilir.

327. [sening] cefa kıldaçı [kişi]ngka yanıt kıl vefa [-in / birle] / 328. arımaz neçe yusa kan birle kan

(Sana cefa edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

2.1.4. Diğer Hâl Ekleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta **ayrılma hâli ekinin eksiltildiği** iki örnek tespit edilmiştir:

14. udup biri bir[in]ke yorır öng[**din**] songa

(Uyup birbirine yürürler baştan sona)

29. bu kün tegsü mindin dürud [anga] ol yarın / 30. elig[**din**] tuttaçımga [ol] egirse munga

(Bugün ulaşsın benden selam ana yarın /elimden tutacak olana, bunun hatırına.)

Bir örnekte ise **bulunma hâli eki** eksiltilmiştir:

491. uğan rahmet itsin bu saat[**de**] anga

(Tanrı rahmet etsin bu saatte ona)

2.2. İyelik Eklerindeki Eksiltmeler

İyelik eksiz isim tamlamaları, aslında şekil bakımından ilgi grubu, anlam bakımından isim tamlamasıdır (Eraslan, 2012: 494). Bugün Türkiye Türkçesinde iyelik eki eksiltmesine sıkça başvurulur: bizim kız+[+ımız], şiş kebab[+ı], gözler[+i] aynı babası vb. Atebetü'l-Hakâyık'taki şu örneklerde art arda sıralanan iki isimden birincisi iyelik eki almış, ikincisinde ise iyelik eki eksiltilmiştir.

50. [aning] sehası mekarim[**i**] iki dermanı [er-ür+ol] / [turur]

(Cömertliği ve keremi onun iki dermanıdır.)

14. udup biri bir[in]ke yorır öng[**din**] songa

(Uyup birbirine yürürler baştan sona)

2.3. Ek-Fiildeki Eksiltmeler

Metinde en çok eksiltelen yapı ek-fiil olmuştur. 67 örnekte ek-fiil işaretlidir. Bu da metin içindeki toplam ek-fiil kullanım oranının % 57'sidir. Yükleme yapma göreviyle kullanılmayan /er-se/, /er-ken/ yapılarını çıkardığımızda bu oran % 80'i bulur.

134. öküş yangşağan til unulmaz yağı [er-ür+ol] / [turur]

(Çok konuşan dil yenilmez düşman gibidir.)

181. bu dünya songında yügürmek neçe [er-ür+ol] / [turur] / 182. hasis nengdin ötrü tip özüng[ni] küçe

(Bu dünya ardından yürümek niyedir, hasis maldan ötürü diyerek kendini zorlar.)

187. *çığaylık yarınlık azuk yokluğu [er-ür+ol] / [turur] / 188. çığaylık tip ayma tavar yokluğun*

(*Fakirlik yarının azık yokluğudur, fakirlik diye söyleme mal yokluğunu.*)

203. *neçe âlim erdi neçe feyleşuf / 204. kanı [er-ür+ol] / [turur] bu küin olar[ning] minginge biri*

(*Nice âlim nice filozof vardı, hani bugün onların binde biri.*)

469. *edip Ahmed [er-ür+ol] / [turur] [mening] atım edeb pend [er-ür+ol] / [turur] [mening] sözüm / 470. [mening] sözüm munda kalur barur bu özüm*

(*Edip Ahmet'tir [benim] adım, edep ve nasihatır [benim] sözüm, sözüm burda kalır bu özüm [geçip] gider.)*

19. *bu kudret[ning] idisi uluğ bir bayat [er-ür+ol] / [turur]*

(*Bu kudretin sahibi ulu bir Tanrı'dır.*)

213. *yılan teg [er-ür+ol] / [turur] bu ajun yılan oklağı / 214. yokamağğa yumşak, [aning] içi pür ağı [er-ür+ol] / [turur]*

(*Yılan gibidir bu dünya, yılanı oklamak gerek, yoklandığında yumuşaktır, onun içi pür zehirdir.*)

3. EDAT EKŞİLTMELEİ

Metinde geldikleri isme benzetme, kıyaslama ve sebep anlamları katan edatlarda eksiltmeye gidilmiştir. Dönemin dil özelliklerini dikkate alarak bu boşlukları sırasıyla /**teg**/, /**karşu**/, /**üçün**/ edatlarıyla tamamlayabiliriz.

3.1. Benzetme Edatı Eksiltmeleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta en çok benzetme göreviyle kullanılan edatlar eksiltmiştir. *Yüknekî* sözü daha etkili bir duruma getirmek için genellikle teşbih sanatından yararlanmıştır. Teşbih, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetme sanatıdır. Teşbihin dört ana unsurundan biri benzetme edatıdır. Teşbih türlerinden biri ise benzetme edatının düşürüldüğü pekiştirilmiş benzetmedir (Dilçin, 2000: 405-408). Şair bu benzetme şekline sıkça başvurmuş ve benzetme edatını eksiltmiştir:

52. *velikin buşarda şera arslanı [teg] [er-ür+ol] / [turur]*

(*Ve lakin kızdığında Şera aslanı gibidir.*)

85. *bahalıg dinar [teg] [er-ür] / [turur]+ol biliglig kişi / 86. bu cahil biligsiz [kişi] bahasız bişi [teg] [er-ür+ol] / [turur]*

(*Değerli dinar gibidir o bilgili kişi, bu cahil bilgisiz değersiz akçe gibidir.*)

87. biliglig [kişi] biligsiz [kişi] kaçan teng bolur / 88. biliglig tişi er cahil er tişi [teg er-ür+ol]

(Bilgili biligsiz nasıl denk olur, bilgili dişi erkek cahil erkek dişi gibidir.)

161. köni söz asel teg bu yalğan basal [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Doğru söz bal gibi, yalan söz soğan gibidir.)

163. bu yalğan söz ig teg köni söz şifa [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Yalan söz hastalık gibi, doğru söz şifa gibidir.)

3.2. Kıyaslama Edatı Eksiltmesi

Kıyaslama edatları, iki isim veya isim öbeğinin karşılaştırılmasını sağlarlar, geldikleri cümlede kıyaslama anlamı taşırlar. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta, bir kıyaslamada edat kullanılmamış ve isme gelen yönelme hâli eki bu görevi üstlenmiştir. Aşağıdaki örnekte anlam boşluğu /karşu/ edatıyla doldurulabilir:

97. biliglig+ø biringe [karşu] biligsiz [kişilerin] mingin / 98. tengegli [kişi] tengedi biligning tengin

(Bilgili+ø birine [karşılık] biligsiz [kişilerin] binini [denk tuttu] / tartan [kişi] [böyle] tarttı bilginin dengini.)

3.3. Sebep Edatı Eksiltmeleri

İsimlerden sonra gelerek onlara sebep anlamı kazandıran son çekim edatları *Atebetü'l-Hakâyık*'ta bazı durumlarda eksiltilmiştir. Tespit edilen örneklerde, “anın” zamirinden sonra sebep anlamı kazandıracak edat eksiltilmiştir. Bu örneklerde anlam boşluğu /üçün/ edatıyla doldurulmaktadır:

403. bidatın yığığlı kişi kalmadı /404. anın [üçün] künde arta turur bu bidad

(Bidadını yikan kişi kalmadı onun için her gün artar bidad.)

473. anın [üçün] uş çıkardım bu türki kitab[nı]

(Onun için işte çıkardım bu Türkçe kitabı.)

477. anın [üçün] uz erür bu kitab bir süzük / 478. [sözni] talulap ketürdüm kemiştüm çözüük [sözlerni]

(Onun için bu kitabın bir süzölmüş [kitap] olduğu doğrudur, [sözleri] seçerek getirdim, attım çözülmüş [sözleri])

4. KELİME GRUPLARINDAKİ EKSİLTMELELER

Atebetü'l-Hakâyık'ta kelime gruplarıyla ilgili eksiltmeler; isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, birleşik fiil grupları, kısaltma gruplarındaki eksiltmeler olarak sınıflandırılabilir.

4.1. İsim Tamlamalarındaki Eksiltmeler

a.) Tamlayanın Eksiltildiği Yapılar

Türkçede belirtili isim tamlamalarında tamlayanın düşürülmesi; *tamlayan eksiltisi*, *birinci ögesi düşmüş iyelik öbeği*, *tamlayanı düşmüş ad tamlaması*, *örtülü iyelik grubu*, *tamlayansız iyelik öbeği* gibi terimlerle izah edilmiştir. Uzun; iyelik öbeklerinde tamlayanın eksiltilmesi hakkında görüşlerini açıklarken iyelik öbeklerinde tamlayan eksiltisinin her zaman bir eksiltme olarak düşünülmemeyeceğini söyler. Metin bağlamına göre iyelik öbeklerinde tamlayan durumundaki şahıs zamirinin iyelik öbeklerinde karşılaştırma ve pekiştirme işleviyle kullanıldığını dile getirir. İyelik öbeklerinde tamlayan durumundaki zamirin anlam kapalılığının önüne geçmek için kullanıldığını vurgular. İyelik öbeklerinde şahıs zamirinin tamlayan olarak kullanılamayacağı durumları örneklendirir (Uzun, 2018: 105-110). Tamlayan eksiltmelerinin böyle anlamsal zorunluluklara bağlı olarak kullanıldığını *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da görebiliriz.

Atebetü'l-Hakâyık'ta isim tamlamasının tamlayanının eksiltildiği 32 yapı tespit edilmiştir. 42 örnekte ise isim tamlamasında tamlayan açıkça yer almaktadır. Bu isim tamlaması kuruluşlarında tamlayan unsur çoğunlukla Allah veya peygamber için kullanılan zamirlerdir:

2. *senin rahmeti*ndin umar men oña (Senin rahmetinden hayır umarım.)

5. *senin barlık*ıka tanıklık birür (Senin varlığına tanıklık eder.)

7. *senin birlik*iğe delil arkağan (Senin birliğine delil arayan...)

27. *anın öğdis*indin tatır bu tilim (Onun methinden ağzım tatlılanır.)

28. *anın medhi* bolsa şeker şehd aña vb. (Onun methi dilim için şeker ve baldır.)

Tamlayanın kullanıldığı belirtili isim tamlamalarının diğer bir bölümünde ise *karşılaştırma ve pekiştirme* öne çıkmaktadır. Metinde kullanılan isim tamlamaları içinde tamlayanın eksiltildiği yapıların oranı % 43'tür. Tamlayanın eksiltildiği bu isim tamlamalarının bir bölümünü bağlamdan sezinlemek zordur, çünkü isim tamlamasının iyelik eki de eksiltilmiştir.

Aşağıdaki örneklerde, metin bağlamında gerekli olduğu hâlde isim tamlamasının tamlayanı eksiltilmiştir:

243. *ülüş boldı [bahılning]* malı kişiler ara / 244. *bahıl aldı anda ökünçtin ülüş*

(Paylaşıldı cimrinin malı kişiler arasında, cimri aldı ondan pişmanlıktan pay.)

377. *[erning]* eşi edgü bolsa er edgü bolur / 378. *er iş[ning]* edgüsindin öküş hayr bulur

(Dostu iyi olursa kişi iyi olur, kişi, dostunun iyiliğinden çok hayır bulur.)

23. *ol [er-ür+]ol halk[ning]* talusu [bolgan] kişi *[halkning]* kutluğu [bolgan kişi]

(*Odur, halkın seçkini [olan] kişi [ve] [halkın] kutlusu olan.*)

Aşağıdaki örnekte sadece tamlayan değil; tamlanandan sonraki iyelik de eksiltilmiştir:

293. *yime pendim[ni] al kel uzatma [sening] emel[ingni] / 294. emel asrasında busuğlı [er-ür+ol] / [turur] ecel*

(*Yine öğüdümü al, gel emelini uzatma, emelin altında ecel saklıdır.*)

Tamlayanı sıfat tamlaması olan belirtili isim tamlamalarında, sıfat tamlamasında eksiltmeye gidilirken ilgi ekinin de kullanılmadığı görülmüştür:

125. *biliglig [kişining] sözi pend nasihat edeb [er-ür+ol] / [turur]*

(*Bilginin sözü pend nasihat edeptir.*)

İyelik grubu olarak nitelendirilen aşağıdaki örneklerde tamlayanın ne olduğu iyelik ekinden ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple tamlayanın düşürülmesi herhangi bir anlamsal boşluk oluşturmamaktadır, eksiltelen unsurlar zorunlu değildir:

3. *sena mu ayuğay seza [mening] bu tilim*

(*Sena mı layıkıyla söyleyecek bu dilim.*)

12. *[sen] kel ottun [sening] özüng[ni] yul ölümdin önge*

(*Gel ateşten kendini kurtar ölümden önce*

13. *yarattı ol [mening] uğanım [sening] tünüing[ni] [sening] kündüzüing[ni]*

(*Yarattı Tanrım geceni gündüzünü*)

27. *aning öğdisindin tatur bu [mening] tilim*

(*Onun methinden tatlanır bu dilim*)

50. *[aning] sehası mekarim[i] iki dermanı [er-ür+ol] / [turur]*

(*Cömertliği ve keremi onun iki dermanıdır.*)

58. *bu sözni bütün çın tutar [aning] düşmanı*

(*Bu sözü bütün düşmanları doğrular.*)

143. *öküş sözlegende öküngen [er-ür+ol] / [turur] [mening] tilim / 144. tilin bekleğinde ökünmüş kanı [er-ür+ol] / [turur]*

(*Çok söylediğinde pişmandır dilim, dilini sıkı tutandan pişman olmuş hanidir?)*

145. *ne kim kelse erke [ol] [erning] tilindin kelür /146. tilindin kim edgü kim isiz bolur*

(*Kişiye her ne kim gelse [o] dilinden gelir, dilinden ya iyi ya kötü olur.*)

16. *[sening] tünüing[ni] kiterip baz yarutur tanga*

(*Senin geceni götürüp yine aydınlatır tana*)

37. *ilahi [mening] keçürgen idim sen [meni] keçür / 38. neçe me hatalıg kul ersem sanga*

(*İlahi bağışlayan Tanrım, ben ne kadar hatalı kul olsam da sen affet.*)

213. yılan teg [er-ür+ol] / [turur] bu ajun yılan oklağı / 214. yokamakka yumşak, [aning] içi pür ağı [er-ür+ol] / [turur]

(Yılan gibidir bu dünya, yılanı oklamak gerek, yoklandığında yumuşaktır, onun içi pür zehirdir.)

291. ata bir [bolgan] ana bir [bolgan] uyalar [er-ür+ol] / [turur] bu halk / 292. [anlarning] tefavütleri yok [er-ür+ol] / [turur] öte irtese

(Bu halk ata bir [olan] baba bir [olan] kardeşlerdir, farkları yok iyice incellersen.)

327. [sening] cefa kıldaçı [kişi]ngka yanut kıl vefa [birle] / 328. arıma neçe yusa kan birle kan

(Sana cefa edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

469. edip Ahmed [er-ür+ol] / [turur] [mening] atım edeb pend [er-ür+ol] / [turur] [mening] sözüm / 470. [mening] sözüm munda kalur barur bu özüm

(Edip Ahmet'tir [benim] adım, edep ve nasihattır [benim] sözüm, sözüm burada kalır bu özüm [geçip] gider.)

418. halal yigli [kişi] kanı [er-ür+ol] / [turur] körünmez [aning] bodı

(Helal yiyen kişi hani, görünmez boyu.)

439. asel kayda erse [anda] bile [er-ür+ol] / [turur] [aselning] arısı / 440. arı zehri tatğu aseldin oza

(Bal nerede ise [orada] beraberdir arısı, arının zehri tadılır baldan önce.)

39. manga bolsa [sening] fazling kutuldi özüm / 40. eğer bolsa adling çatıgı [bolur] manga

(Bana senin fazlın olursa özüm kurtulur, eğer adaletin olursa kötü olur bana.)

b. Tamlananın Eksiltildiği Yapılar

Atebetü'l-Hakâyık'ta söz dizimsel bir özellik olarak bir önceki tamlamada işaretli olan tamlanan unsuru, ikinci bir isim tamlamasında tekrar etmemiştir. Birden fazla tamlayan bir tamlanana bağlanmıştır:

89. süngেকে yilig [teg] [er-ür+ol] / [turur] erenke bilig / 90. eren[ning] körki akl [er-ür+ol] / [turur] ol süngekning [körki] yilig [er-ür+ol] / [turur]

(Kemiğ için ilik gibidir, insan için bilgi, insanın güzelliği akıldır, kemiğin güzelliği iliktir.)

4.2. Sıfat Tamlamalarındaki Eksiltmeler

Atebetü'l-Hakâyık'ta sıfat tamlamalarında, niteleme sıfatından sonra gelen isim unsurunun düşürüldüğü yapılar oldukça çoktur. Bunların % 56'sı niteleyenin sıfat-fiil grubu olduğu yapılardır. Bu yapılarda, en çok /-gII/ eki sonrasındaki isim unsurları eksiltmiştir:

11. aya şek yolında yiligli [kişi] odun

(Ey şüphe yolunda koşan kişi uyan.)

177. bu ajun ribat ol tüşüp köçgülig / 178. ribatka tüşügli [kişi] tüşer keçgülig

(Bu dünya konup göçmelik bir kervansaraydır, kervansaraya konan göçmek için konar.)

273. kamuğ kazğanıglı [kişi] ajun malını / 274. yiyümedi bardı körünj hâlini

(Bütün kazananlar dünya malını, yiyemeden gitti görün hâlini.)

281. tevazu kıluğlı [kişi]ni kötrür idi / 282. tekebbür tutar erni kemşür qodi

(Alçak gönüllü kişiyi yüceltir Tanrı, kibir tutar kişiyi indirir aşığı.)

418. halal yigli [kişi] qanı [er-ür]+ol / [turur] körünmez [aning] bodı

(Helal yiyen kişi hani, görünmez boyu.)

77. bezedim kitabı mevaiz mesel [birle] / 78. bakıglı okıglı [kişi] asıg alsu tip

(Bezedim kitabı öğütler ve mesellerle bakan okuyan faydalansın diye)

/-gAn/ sıfat-fiil eki taşıyan sıfat unsurlarından sonra isim unsurunun eksiltildiği

üç örnek mevcuttur:

7. sening birlikingke delil arqağan [kişi]

(Senin birliğine delil arayan kişi)

59. aya [mening] şahım[ning] erdemlerin sanağan [kişi]

(Ey şahımın erdemlerini sayan kişi)

171. kamuğ yaşru işing bolup aşqara / 172. [munı] bu körgen eşitgen [kişi] sanga

külmesün

(Bütün gizli işin aşikâr olup, bunu gören işiten sana gülmesin.)

251. eliglerde kutluğ [bolgan] biriglig elig [er-ür+ol] / [turur]/ 252. alıp birmegen

[elig er-ür] / [turur]+ol elig[larning] kutsuzı

(Ellerden kutlu olan veren eldir, alıp vermeyen eldir ellerin kutsuzu.)

/-gUçI/ eki taşıyan sıfat unsurlarından sonra eksiltilen iki isim unsuru mevcuttur:

159. resul erni otqa yüzün atğuçı [neng] / 160. til [er-ür] / [turur] ol tidi yığ til[üingni]

yul ottın yüzüing[ni]

(Resul, kişiyi ataşe yüzükoyun atacak şey dildir dedi, dilini tut, koru ateşten yüzünü.)

211. aya gam katıqsız sürur umğuçı [kişi] / 212. bu ajun kaçan ol umınça orun [boldı]

(Ey sıkıntısız rahat uman kişi, bu dünya ne zaman umutlanacak yer oldu.)

/-dAçI/, /-mIş/ ve /-dUk/ ekinden sonra eksiltilen birer unsur tespit edilmiştir:

327. [sening] cefa kıldaçı [kişi]ngka yanut kıl vefa [birle]/ 328. arımaz neçe yusa qan

birle qan

(Sana ceza edene yanıt ver vefa [ile], temizlenmez ne kadar yıkansa kan kanla.)

435. bu kün kendü süçüg [er-ür+ol] / [turur] bu tirmek sanga / 436. açığ bolğa yarın
kodup **barduq** [hâl]ung

(Bugün kendisi tatlıdır bu (mal) toplamak sana, açığı olacak yarın bırakıp gittiğin
[durum])

24. törütmiş [tunlig]te yok [er-ür+ol] / [turur] bil, anga tuş [bolgan] tenge

(Yaratılmışta yok[tur] bil ana denklikte eş [olan] [varlık].)

Atebetü'-Hakâyık'taki sıfat tamlaması eksiltmelerinin diğer bir önemli özelliği; varlık eki /+**lig**/ veya yokluk eki /+**sız**/'ı alan niteleme sıfatı görevindeki unsurlardan sonra isim unsurun düşürülmesidir. Bu örneklerde **biligsiz** kelimesi cahil anlamında isimleşmiştir:

127. tavaresız [kişi]ka bilgi tükenmez tavar [er-ür+ol] / [turur]

(Mal mülksüz kişiye bilgi tükenmez maldır.)

128. Hesabsız [kişi]ka bilgi yarılmaz hesab [er-ür+ol] / [turur]

(Hesapsız kişiye bilgi bozulmaz hesaptır.)

394.kanı bir vefalığ [kişi] bar erse [anı] tile / 395. sen artağ sen anın ajun artadı

(Eğer bir vefalı varsa onu ara, sen bozaksun onun için dünya bozuldu.)

85. bahalığ dinar [teg] [er-ür] / [turur] +ol biliglig kişi 86. bu cahil biligsiz [kişi]
bahasız bişi [teg] [er-ür+ol] / [turur]

(Değerli dinar gibidir o bilgili kişi, bu cahil bilgisiz değersiz akçe gibidir.)

87. biliglig [kişi] biligsiz [kişi] kaçan teng bolur

(Bilgili bilgisiz nasıl denk olur?)

91. biligsiz [kişi] yiligsiz süngök teg hâlî [er-ür+ol]/[turur]/92. yiligsiz süngökke
sunulmaz elig

(Bilgisiz kişi iliksiz kemik gibi boştur, iliksiz kemiğe el sürülmez.)

115. kamuğ türlüğ işte biligsiz [kişining] onğı

(Her türlü işte bilgisiz[in] payı)

95. biliglig er öldi [biliglig ernaling] atı ölmedi / 96. biligsiz [kişi] tirig erken [biligsiz
kişining] atı ölüğ [er-ür+ol] / [turur]

(Bilgili er öldü adı ölmedi, bilgisiz diri iken adı ölüdür.)

125. biliglig [kişining] sözi pend nasihat edeb [er-ür+ol] / [turur]

(Bilgilinin sözü pend nasihat edeptir.)

319. bir erdin bir erke [bolgan] tefaviüt telim [er-ür+ol] / [turur] / 320. velikin körerke
tözü börklüg [kişi][er-ür]+ol / [turur]

(Bir kişiden bir kişiye fark çoktur, lakin görünüşte hepsi börklüdür.)

Bir örnekte sıfat görevinde kullanılan “süzük”ten sonra isim unsuru kullanılmamıştır:
 479. nevadir süzük [söz] az bolur hezl öküş [bolur]
 (Nadir, süzülmüş [söz] az olur, hezliyat çok olur.)

4.3. Birleşik Fiillerdeki Eksiltmeler

Art arda sıralanan cümlelerin ortak bir yardımcı fiile bağlanması söz dizimsel bir özelliktir. Her cümlenin sonunda yardımcı fiil tekrar edilmek yerine eksiltilir. Metinde yardımcı fiil eksiltmesinin sınırlı sayıda örneği mevcuttur. Tespit edilen örneklerde **bol-** yardımcı fiilinde eksiltmeye gidilmiştir.

400. harab boldı mescid budun bi-nemaz [**boldı**]

(Harap oldu mescit, halk beynamaz oldu.)

479. nevadir süzük [söz] az bolur hezl öküş [**bolur**]

(Nadir, süzülmüş [söz] az olur, hezliyat çok olur.)

398. ibadet riya boldı abid mecaz [**boldı**] / 399. harabat oramı bolup abadan

(İbadet riya oldu kulluk mecaz oldu, harabat yeri bayındır olup.)

Aşağıdaki eksiltme yardımcı fiilin ortak kullanımından kaynaklanmamıştır. Bu örnekte yardımcı fiil doğrudan eksiltilmiştir:

211. aya gam katıgsız sürur umğuçı [kişi] / 212. bu ajun kaçan ol umınça orun [**boldı**]

(Ey sıkıntısız rahat uman kişi, bu dünyaya ne zaman umutlanacak yer oldu.)

4.4. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, iyelik eki veya hâl eki almış, bazen ise hiçbir ek almamış bir isim unsuruyla başka bir isim unsurunun birleşiminden oluşmuştur (Özkan ve Sevinçli, 2009: 92). Bu yapılar fiilimsi gruplarının yıpranma ve kalıplaşmasından oluşurlar ve cümle içinde isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılabilirler (Karahan, 2006: 79-80). Eksilteli yapıların en yaygın kullanıldığı alanlardan biri fiilimsi yan cümleleridir. Bütün alt türleriyle (bulunmalı, çıkmalı, yönelmeli) kısaltma grupları (blokları) aslında eksilteli bir fiilimsi yan cümlesinin kalıntısıdır (Daşdemir, 2015: 19).

Kısaltma grupları, fiilimsi eklerini alması gereken kelimelerin düşürülmesiyle yapılır. Bu kısaltma grupları aynı zamanda eksilteli yapılar oluşturur. Metinde 16 kısaltma grubuyla karşılaşılmıştır. *Atebetü'l-Hakâyk'ta* kısaltma grupları içinde en çok isnat grupları tercih edilmiştir. Isnat grubu biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir. Unsurlarının ikisinde de çekim eki bulunmayan ya da sadece birinci unsurunda iyelik eki bulunan kısaltma grupları isnat grubu olarak adlandırılır (Karahan, 2006: 80):

137. hiredhğ [kişi] mu bolur **tili boş [bolgan]** kişi / 138. telim başnu yidi bu söz til boşı

(Akıllı mı olur dili boş olan kişi (geveze) pek çoğunun başını yedi bu söz ve dil gevşekliği.)

153. **tili yalğan [bolgan]** erdin yırak tur teze

(Sözü yalan olan erden kaçıp uzak dur.)

255. tirip köngli todmaz **közi suğ [bolgan]** bahıl[ning] / 256. kul [er-ür+ol] / [turur]
ol malı anga erklig [er-ür] ol

(Yığmakla gözü doymaz gözü aç cimrinin, kuldur o, malı ona efendidir.)

317. **köki körklüg [bolgan]** erning huyı körklüg [er-ür]+ol / [turur] / 318. bu körklüg
kılığa köngül örklüg [er-ür]+ol / [turur]

(Aslı güzel kişinin huyı güzel olur, bu güzel tavra gönül bağı olur.)

İsnat grubu olarak kullanılan bir örnekte birinci unsur hiçbir ek almamıştır:

291. **ata bir [bolgan] ana bir [bolgan]** uyalar [er-ür+ol] / [turur] bu halk / 292.
[anlarning] tefavütleri yok [er-ür+ol] / [turur] öte irtese

(Bu halk ata bir [olan] baba bir [olan] kardeşlerdir, farkları yok iyice incelersen.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta kısaltma grubunun birinci unsuru şekil olarak bulunma hâli ekini almışsa da görev ve anlam bakımından ayrılma hâlinindedir. Bu yapılar ayrılma grubu olarak değerlendirilmiştir. Ayrılma grubu örnekleri şunlardır:

251. **eliglerde kutluğ [bolgan]** birigli elig [er-ür+ol] / [turur] / 252. alıp birmegen
[elig er-ür] / [turur]+ol elig[lerning] kutsuzı

(Ellerden kutlu olan veren eldir, alıp vermeyen eldir ellerin kutsuzu.)

269. tekebbür kamuğ tilde yirlür kılık [er-ür+ol] / [turur] / 270. **kılıklarda edgü [bolgan]**
kılık kodkılık [er-ür+ol] / [turur]

(Kibir bütün dillerde yerilen bir tavidir, davranışlardan iyi olan tavır alçak gönüllülüktür.)

Metinde yönelme grubu örnekleri de vardır. Bu kısaltma grubunda birinci unsur yönelme hâli ekini almıştır:

425. aya **malğa suğ [bolgan]** er yakın bil bu mal / 426. bu küñ kadğu, sağıñç, yarın
yük vebal [er-ür]+ol / [turur]

(Ey mala aç gözlülük eden kişi iyi bil ki bu mal, bugün kaygı, düşünce yarın yük ve vebaldir.)

24. törütmiş [tınlig]te yok [er-ür+ol] / [turur] bil, **anga tuş [bolgan]** tenge

(Yaratılmışta yok[tur] bil ana eş [bolgan] [varlık]) denklikte

Birinci unsuru ayrılma hâli, ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan bir kısaltma grubu örneği mevcuttur:

319. *bir erdin bir erke [bolgan] tefaviüt telim [er-ür+ol] / [turur] / 320. velikin körerke tözü börklüg [kişi][er-ür]+ol / [turur]*

(Bir kişiden bir kişiye fark çöktür, lakin görünüşte hepsi börklüdür.)

Atebetü'l-Hakâyık'ta kısaltma grubu özelliği taşımayan ancak sıfat-fiil eksilmesi özelliği gösteren örnekler şunlardır:

23. *ol [er-ür+]ol halk[ning] talusı [bolgan] kişi [halkning] kutluğı [bolgan kişi]*

(Odur, halkın seçkini [olan] kişi [ve] [halkın] kutlusu [olan kişi].)

430. *köngülde [bolğan] ğaming [er-ür]+ol, tilingde [bolğan] sözüng / 431. barur sen bu [sening] maling yağınğa kalur*

(Dilindeki sözün gönlünde gamındır, gidersin, bu malın düşmanına kalır.)

5. CÜMLE ÖGELERİNDEKİ EKSLİTMELER

Öge eksiltmeleri genellikle sıralı ve bağılı cümlelerde yapılmaktadır. Bu cümlelerde ögelerin bazıları ortak kullanılır. Bu ortak ögeler sıralı cümlenin birinde söylenir ve diğerlerinde tekrar etmez. Sıralanan cümle bağlamından derin yapıda olan, ancak yüzey yapıda eksiltelen yapı kolaylıkla anlaşılabilir. Sıralı ve bağılı cümlelerde ortak ögelerin veya öge eksiltmelerinin temel sebebi tekrardan kaçınmak ve söyleyişe kolaylık ve akıcılık kazandırmaktır (Özkan ve Sevinçli, 2009: 187). Atebetü'l-Hakâyık'taki cümle kuruluşlarında genellikle; özne, yüklem, nesne eksiltisi olduğu tespit edilmiştir.

5.1. Yüklem Eksiltmeleri

Atebetü'l-Hakâyık'ta sıralı cümlelerde öge tekrarını engellemek için ortak yükleme bağlanarak oluşturulan yüklem eksiltmesine sadece bir örnekte rastlanmıştır:

401. *amel **köddü** âlim ve zahid vera [**köddü**] / 402. arif raks çıkarıp iter hoş sema*

(Alim ameli, zahit zühdü bıraktı, arif raks çıkarıp hoş sema eder.)

Anlatımın yarıda bırakıldığı, yüklem söylenmediği cümleler eksilteli cümlelerdir. Bu tarz cümlelerde anlamın tamamlanması muhatabına bırakılmıştır. Eksilteli cümlelerde yüklem söylenmese de yargı anlamı sezilebilir. Bu da genellikle eksilteli yapının öncesi veya sonrasındaki cümleden hareketle çözülür. Metinde doğrudan yüklem eksiltmesine gidildiği örnekler şunlardır:

217. *bu ajun[ning] ma körmekke körküg [er-ür+ol] / [turur] taşı / 218. velikin [aning] içinde tümen na-hoşı [**bar**]*

(Bu dünyanın dışı görünüşte güzeldir, lakin içinde binlerce nahoşluk **vardır**.)

411. *kim ol yolluğ erse aning yolu yok [er-ür+ol] / 412. kim ol yolsuz erse angar kingrü yol [**bar er-ür**] / [turur]*

(Kim yol sahibi ise onun yolu yok, kim yolsuz ise ona geniş yol **var**.)

5.2. Özne Eksiltmesi

Özne alabilen cümlelerde özne söylenmediği zaman yüklem taşıdığı şahıs öznenin belirleyicisi olur. Bu tarz cümlelerde söylenmeyen özneler gizli özne niteliğindedir. Aşağıdaki örneklerde şahıs ekleri özneyi işaret ettiği için özneler eksiltilmiştir:

4. *unarça ayayın [sen] yarı bir manga*

(Güç yettikçe söyleyeyim sen yardım et bana)

9. *[men] yok erdim [sen][meni] yarattıng yana yok kılıp*

(Yok idim sen beni yarattın yine yok kılıp...)

10. *ikinç bar kılur sen [men] muķir men munga*

(İkinci kez var edersin buna ikrar ederim.)

5.3. Nesne Eksiltmesi

Zorunlu ögeler yüklem gerçekleşmesi için gerekli ögelerdir. Yüklem anlam özelliklerine göre zorunlu ve yardımcı ögeler farklılık gösterir. Ancak bir cümle yüklem üzerine kurulur ve ihtiyaca göre diğer ögeler kullanılır. Cümlede ikinci zorunlu öge öznedir. Geçişli fiil cümlelerinde nesne de zorunlu ögelerden biridir (Karahan, 2006: 12). Metinde bağlamdan anlaşılan eksiltile nesne örnekleri şu şekildedir:

119. *biligsiz ne aysa [anı] ayur uķmadın*

(Bilgisiz ne söylerse onu düşünmeden söyler.)

9. *[men] yok erdim [sen][meni] yarattıng yana yok kılıp*

(Yok idim sen beni yarattın yine yok kılıp...)

478. *[sözni] talulap ketürdüm kemiştim çözüük [sözlerni]*

([Sözleri] seçerek getirdim, attım çözülmüş [sözleri].)

37. *ilahi [mening] keķürgen idim sen [meni] keķür*

(İlahi bağışlayan Tanrım sen beni bağışla.)

167. *könilik tonın ked kodub eğrilik [kedim tonın] / 168. kedim ton[ning] talusı*
könilik tonı [er-ür+ol] / [turur]

(Doğruluk kıyafetini giy, bırakıp eğrilik [elbisesini], giyimin kıyafetin iyisi doğruluk kıyafetidir.)

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi iç / aktarılan cümlenin nesnesi de eksiltile olabilmektedir:

104. *bilig çinde erse siz [anı] arķang tidi*

(İlim Çin'de ise siz onu gidip arayınız, dedi.)

5.4. Yer Tamlayıcısı Eksiltmesi

Bazı durumlarda yer tamlayıcısı zorunlu öge durumunda olabilir. Aşağıdaki örnekte “selam ulaşsın” yüklemine sorulacak sorular “kimden”, “kime”dir. Ancak bu cümlede “kime” sorusuna cevap verecek öge eksiltilmiştir.

29. *bu kün tegsü mindin dürud [anga] ol yarın / 30. elig[den] tuttaçımga [ol] egirse munga*

(*Bugün ulaşsın benden selam ana yarın /elimden tutacak olana, bunun hatırına.*)

5.5. Zarf Tamlaması Unsuruna Ait Öge Eksiltmeleri

İçinde bazı soru kelimeleri bulunduran şart yan cümleleri kendinden sonra gelen cümle ögesini (özne, zarf tümleci, nesne vs.) belirleyen ya da sınırlandıran bir *zarf tamlaması* oluşturur (Daşdemir, 2015: 110).

Örnek: **Kim kirlettiyse** (zarf yan cümlesi) **o** (özne) temizlesin.

Kim kirlettiyse o: zarf tamlaması

Köktürkçeden beri görülen bu yapının örnekleri *Atebetü'l-Hakâyık*'ta da takip edilebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde, şart yan cümlesinde başta bulunan soru zamirinin yan cümle sonrasında söylenmeyen veya eksiltelen bir ögeyi buldurmaya yönelik kullanıldığı görülür:

307. *harışlıknı qodur haris er kaçan / 308. ölüp yatsa toprak içinge kirip [ol ödün]*

(*Hırslılığını bırakır hırslı kişi, ne zaman ölüp toprak içine girip yatarsa [o zaman]*)

439. *asel kayda erse [anda] bile [er-ür+ol] / [turur] [aselning] arısı, 440. arı zehri tatğu aseldin oza*

(*Bal nerede ise [orada] beraberdir arısı, arının zehri tadılır baldan önce.*)

511. *bilip tutsa her kim edibning sözün [ol] / 512. halayıq ara ol güzinler özin*

(*Her kim edibin sözünü bilip tutarsa [o] halk arasında kendi itibarını yükseltir.*)

145. *ne kim kelse erke [ol] [erning] tilindin kelür /146. tilindin kim edgü kim isiz bolur*

(*Kişiye her ne kim gelse [o] dilinden gelir, dilinden ya iyi ya kötü olur.*)

6. SONUÇ

Atebetü'l-Hakâyık'ta şekil bilgisi ve cümle bilgisiyle ilgili eksiltmeler; çekim ekleri, edatlar, kelime grupları, cümle ögelerindeki eksiltmeler şeklinde gruplandırılmıştır. Çekim ekleri içinde en çok eksiltme, yükleme hâli ve ilgi hâli ekinde görülmüştür. Metinde yükleme hâli ekinin çoğunlukla 2. teklik şahıs iyelik ekinde sonra düşürüldüğü tespit edilmiştir. Bunda şiir dilinin eksiltme özellikleri etkili olduğu gibi, ikinci şahıs iyelik ekindeki /ñ/ sesiyle

yükleme hâlindeki /+nI/ seslerinin birlikte kullanımından doğacak söyleyiş güçlüğüne önüne geçmek de etkili olmuştur.

Atebetü'l-Hakâyyık'ta belirtili isim tamlaması anlamı taşıdığı hâlde tamlayanın ilgi hâli eki almadığı birçok örnek vardır. Bunları iyelik eki almayan isimlerden sonra eksiltelen, iyelik ekleri sonrasında eksiltelen ve zamirlerden sonra eksiltelenler olarak gruplandırabiliriz. *Atebetü'l-Hakâyyık*'ta iyelik eki almamış isimlerden sonra gelen işaretli ilgi hâli daha çoktur. Metinde bulunma, ayrılma ve vasıta hâli eklerinin sınırlı sayıda eksiltilmiş örneğine rastlanmıştır. İyelik eklerindeki eksiltmeler üçüncü şahıs iyelikte yapılmıştır. Metinde ek-fiilin eksiltildiği örnek sayısının toplam ek-fiil sayısına oranı % 80'dir. Yani *Atebetü'l-Hakâyyık*'ta çoğunlukla ek-fiil yüzey yapıda söylenmemiştir. Teşbih sanatı gereği, benzetme edatı en çok eksiltelen edat olmuştur. İsim tamlamalarında, tamlayanın zamir olduğu durumlarda eğer zamir "Allah, peygamber veya bir dinî terimi" karşılamışsa ve tamlayan ayrı bir vurgu gerektiriyorsa söylenmiştir, ancak bunlar dışında tamlayan çoğunlukla eksiltilmiştir. Sıfat unsurunun /-gII/ ekiyle yapıldığı sıfat tamlamalarında genellikle isim unsuru düşürülmüştür. Sıfat tamlamasında sıfat unsurunun /+sIz/ veya /+IIg/ ekini aldığı yapılarda da isim unsuru eksiltilmiştir. *Atebetü'l-Hakâyyık*'ta metnin hacmine oranla sık tercih edilen bir eksiltme şekli ise kısaltma gruplarıdır. Kısaltma gruplarının hemen hemen her türünden yararlanan Yüknekî, en çok isnat grubu kuruluşundaki kısaltma grubunu tercih etmiştir.

Atebetü'l-Hakâyyık'taki cümle kuruluşlarında genellikle; özne, yüklem, nesne eksiltmeye gidilmiştir. Metinde, Eski Türkçenin cümle yapısında sıkça başvurulan **soru ifadesi + şart yan cümlesi + açıklanan öge** kuruluşlarındaki "açıklanan öge" genellikle eksiltilmiştir. Sonuç olarak *Atebetü'l-Hakâyyık*'ın anlam dünyasında derin yapıda var olan ancak yüzeysel yapıda söylenmeyen eksilteli ifadelerin çeşitliliği ve çokluğu dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Yay.
- Arat, Reşit Rahmeti (1951). *Atebetü'l-Hakâyyık*. İstanbul: Ateş Basımevi.
- Aydın, Hasene (2012). Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012*, p.169-181
- Çakan, Ayşegül (2015). *Edip Ahmed Yüknekî, Atebetü'l-Hakâyyık*. Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakır, Umay (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıplaşmış Eksilteli Yapılar*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Daşdemir, Muharrem (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal- İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Dilçin, Cem (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Ysy.
- Gemalmaz, Efrasiyap (2010). "STT'de İşaretsiz (/Ø/ Görev Ögeleri Üzerine". *Türkçenin Derin Yapısı*, (haz.:Cengiz Alyılmaz, Osman Mert), Belen Yayıncılık, Ankara 2010, 275-279.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- Gabain, A.V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, T. N., Ediskun H., Dürer, B., Gökşen E. N. (1974). *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Hengirmen, Mehmet (2009). *Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Mert, Osman (2008). "Orhun Yazıtlarında Kullanılan İşaretsiz (/Ø/) Görev Ögeleri". *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38,
- Özkan, M., Sevinçli, V. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Sev, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. (1. bs.). Ankara: Akçağ Yay.
- Uzun, Muzaffer (2018). İyelik Öbeklerinde "Tamlayan Eksiltisi" Sorunu. *International Journal of Language Academy*, 104-111
- Uzun, N. Engin (1990). "Atasözlerinin Kısaldığı ya da Dilbilimsel Eksilti Sorunu". *A.Ü. DTCTF Dergisi*, s.141-150.
- Üstünova, Kerime (2004). "Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizimde Eksiltili yapıların Rolü". *TDAY-Belleten 1998/1*, Ankara: TDK Yayınları:793, s. 161-169.
- Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.